

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Мальченка Володимира Вікторовича
«Культурна межа як феномен соціальної складності», подане на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії

Актуальність теми дослідження.

У міру того як сучасний світ стає все більш культурно ускладненим і плюралістичним, зростає і актуальність теми міжкультурного простору. Автор дисертаційної роботи спрямовує своє соціально-філософське дослідження до аналізу культурної межі як наскрізного феномена соціальної складності у поєднанні соціально-топологічного, антропологічного та віртуально-цифрового вимірів. Динамізм сучасного соціокультурного буття часто розвивається саме в просторі «між», де розкривається топологічна розстановка культурних позицій на певний момент часу і актуалізуються культурні межі. Дисертант демонструє свою власну наукову позицію і концептуально збирає актуальні пропозиції лімінального дискурсу для обґрунтування мережевої природи складного міжкультурного простору. Автор дисертації слушно наголошує на процесуальному характері межі як конститутивної характеристики особистісного і суспільного буття і розглядає її «як людиномірний хронотоп соціальної складності» (с. 21).

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова на тему: «Демократичні цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року» (Номер державної реєстрації: 0124U001490).

Ступінь обґрунтованості основних положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційній роботі, характеризуються високим рівнем обґрунтованості, логічною послідовністю та внутрішньою цілісністю. Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням комплексного методологічного апарату, загальнонаукових методів і філософських підходів, які повністю відповідають меті дисертації. Мету реалізовано у завданнях, які структурно і змістовно розкривають пункти плану.

Наукова новизна основних наукових положень, висновків, проведених наукових досліджень та одержаних результатів.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження є аргументованою і переконливою. Автор пропонує власну новаційну модель онтології соціальної складності, де культура не є похідним феноменом, а виникає як закономірний результат антропо-соціо-інформаційного розгортання. Особливо цінними теоретико-методологічними положеннями

роботи є такі:

1. Уперше систематизовано теоретико-методологічні підходи до осмислення складності та соціальної складності, обґрунтовано парадигму складності як репрезентацію нового типу наукової раціональності, в якому принципи складного мислення набувають онтологічного статусу.

2. Вироблено авторське визначення культурної межі в контексті онтології соціальної складності – як межі людинотворчих сенсів, що забезпечують становлення людиномірної соціальної складності.

3. Удосконалено розуміння антропологічної складності як феномена, що виникає у взаємодії людини та культури за голографічним, рекурсивним і діалогічним принципами, унаслідок чого культурну межу визначено як межу-хронотоп, що створюється смисловою активністю людини й організує людиномірну соціальну складність.

4. Подано соціально-філософське осмислення концептів «полісутнісна людина», «людина-навігатор» та «людина-прикордонник» у контексті парадигми складності, що дало змогу по-новому інтерпретувати антропологічну складність як джерело культурної творчості, а маргіальність як ресурс культуротворення.

5. Набула подальшого розвитку ідея про концептуалізацію віртуальної культури як особливого способу самоорганізації соціальної складності, що трансформує просторово-часову організацію людського буття та межі суб'єктності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання результатів дослідження в освітньому процесі під час розроблення курсів із соціальної філософії, філософії культури та філософської антропології, а також у подальших наукових розвідках проблематики соціальної складності, культурної межі та цифрової культури. Запропонований концептуальний апарат має прикладне значення для осмислення актуальних соціокультурних трансформацій, зокрема процесів збереження ідентичності, деколонізації, цифровізації та формування культурної й інформаційної політики.

Структура дисертаційної роботи. Текст дисертаційної роботи представлений у трьох розділах – 9 підрозділах. Для дисертації характерна єдність змісту, що ґрунтується на концептуальному каркасі розгляду культурної межі у контексті парадигми соціальної складності і аналітики культурних універсалій та розрізень. У першому розділі дисертації «*Соціальна складність: досвід концептуалізації*» здійснено історико-філософську рефлексію щодо становлення парадигми соціальної складності. Дисертант уточнює зміст і межі понять «топос», «габітус», «мережа», «межа», які працюють на концепцію людиномірного соціального простору. Слушно зауважено, що «соціальна топологія не є чимось зовнішнім стосовно людини; навпаки, вона є результатом активної, смислопокладальної діяльності самих учасників соціальної взаємодії», а «топос задає межі мислення, окреслює контури сенсів» (с. 64, 68). Інтерпретація багатозначного поняття топосу пропонує дієвий методологічний інструмент у дослідженні соціальної

складності. Погодимось із В. Мальченком в тому, що парадигма складності у сучасних соціальних науках зазнає найсуттєвіших змістових трансформацій, де до системних характеристик додається вимір смислу, інтерпретації та рефлексії (с.35). На позитивну оцінку заслуговує II розділ дисертації *«Антропологія складності: людина і культура в соціальній складності»*, в якому розвинуто важливі положення актуального для соціально-філософських досліджень лімінального дискурсу. Тема меж і кордонів має вирішальне значення в сучасних топологічних розвідках. Визначено ризомний характер культурної межі, виділено її онтологічні характеристики: «посередництво», амбівалентність, контекстуальність, перехідний характер, фрактальність, динамічність. Стратегічно важливою є тема деколонізації та висновок, що «культурна межа в українському просторі історично була межею не самотійно встановленою, а нав'язаною ззовні, що ускладнює її автентичне переживання як власної» (с. 145). Людина розглядається як «істота принципово незавершена, відкрита, процесуальна, як складність, що безперервно самоорганізується» (с.112). Ця незавершеність та процесуальність, як показує автор, робить людину істотою, що конституює культурні межі у безперервному процесі свого самовизначення. Метафори «людини-навігатора» і «людини-прикордонника», які розвиває автор, спираючись на концепції П. Рікера, Г. Марселя, підкреслюють динамічність і наративність ідентичності сучасної особистості, продуктивне засвоєння лімінальних умов буття. Третій розділ *«Культурна межа в реалізації соціальної складності»* конкретизує феноменологію культурної межі у актуальному просторі віртуальної соціальності. Параграфи останніх розділів можуть бути окремими дослідницькими територіями, що показує дисертаційний текст як різнобічний і різноманітний за тематикою, але об'єднаний загальним науковим аргументом: ефективністю топологічної методології в аналізі проблем соціокультурної складності.

Висновки підтверджують результати наукового дослідження. У списку використаних джерел із 177 актуальних праць 111 – іноземними мовами. Здобувач спирається на праці української філософсько-антропологічної школи, зокрема Н. Хамітова, В. Табачковського, колективну монографію *«Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного»*. Отже, поставлене в дисертаційній роботі наукове завдання виконано повністю, здобувач повною мірою володіє методологією наукової діяльності, основні наукові положення релевантно представлені у висновках до розділів і загальних висновках.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження і рекомендації. Слід пояснити, що дискусійні положення показують теоретико-методологічну потужність дисертації і носять рекомендаційний характер. Текст спонукає до розвитку соціально-філософського дискурсу щодо мозаїчного соціального простору і культурних меж.

1. В тексті дисертації автор наводить різні інтерпретації поняття «культура». Наприклад, на с.95-106: «У структуралізмі культура розглядалася

як текст чи набір текстів, які поза культурного (семіотичного) простору перестають існувати. А. Моль у принципі не поділяв поняття культури та культурного простору, вважаючи, що культура дорівнює її простору, простір і є втіленням культури. Ф. Бродель розумів культуру як обмежений простір, у якому здійснюється життєдіяльність суспільства», «у своїх індивідуальних формах культура співвідноситься зі свободою та творчістю людини» і т.і. Бажано уточнити, яке саме визначення культури є методологічно продуктивним для авторського розуміння культурної межі.

2. Автор спирається на дослідницькі студії *border studies* в характеристиці культурної межі. В англomовному науковому середовищі існує кілька понять, що позначають межу, тому аналізом багатоманітних аспектів межі займаються різні дослідницькі студії: *boundary studies*, *border studies*, *frontier studies*. Взаємодія цих теорій *порубіжся* зі своїми змістовними особливостями призводить до стирання граней між ними і формування цілої складноорганізованої галузі наукових досліджень. В українській науці існують розбіжності й неоднозначності в тлумаченні, але переважає позиція, що *border studies* пов'язані з вивченням політичних і адміністративних кордонів та прикордонних зон, а основним поняттям, яким оперують *boundary studies*, постає якраз *межа*, що визначає не тільки фізичні обмеження, але й символічні, уявні, ціннісні, розкриває процеси культурної різноманітності. На нашу думку, у дослідженні міжкультурного простору використовується саме це поняття, розглядаються культурні відмінності, мультикультурні та постколоніальні проекти, гендерна проблематика. Тому висловимо рекомендацію дисертанту долучитися до цього дискурсу і показати термінологічні особливості дослідницьких студій культурного порубіжжя.

3. Вдячна дисертанту за творчий текст, що спонукає до герменевтичних розвідок і удосконалення українського наукового словника. Здобувач згадує неологізми Гайдегера: «у Гайдегера йдеться про зв'язковість простору, що виникає під час прокладання людиною шляху. «Путити» – означає бути при своєму просторі» (с. 69). Слово «путити» виникло як перекладацький неологізм. Проблема такого неологізму тут не лише лексична, а й філософсько-герменевтична: у Гайдегера дієслова часто є штучними або «реанімованими» словотвореннями, що покликані показати процес становлення смислу. В якості поради рекомендовано автору цей неологізм пов'язати із українською мовною традицією. Наприклад, *ошляховувати* простір – робити простір шляхом, надавати йому шляхової структури. Саме в гайдегерівському контексті можна сказати: *бути при шляху або шляхом бути*, якщо акцент переноситься з дії на спосіб існування. Тобто український корінь *шлях* видається продуктивнішим за кальку *пут*. У Гайдегера йдеться про те, що простір виникає через «розчищення», «умісцювання» і встановлення меж. Межа (*Grenze*) не зупиняє, а починає простір («межа є тим, звідки щось починає свою присутність»). У такому контексті можна навіть відійти від кореня *шлях* і сказати: опросторювати – відкривати простір через людське перебування.

4. В тексті дисертації зустрічаються абстрактні відсилання автора до фахівців: «як зазначають дослідники», «як зазначають фахівці», «один із глибоких дослідників культури» (наприклад, с. 98, 128). Необхідно конкретизувати, про кого йдеться, на кого посиляється автор.

Висловлені зауваження суттєво не впливають на значення виконаної роботи, не зменшують цінності й наукового рівня дисертації. Дисертаційний матеріал викладений аргументовано, відзначається доказовістю та переконливістю. Загалом, хотілося б відмітити ерудицію здобувача, глибоку зацікавленість проблемою складноорганізованої соціальності, високий рівень наукової сумлінності та академічної відповідальності, здатність до самостійного аналізу.

Загальний висновок та оцінка дисертації щодо присудження ступеня кандидата філософських наук.

На підставі рецензування дисертаційної роботи та ознайомлення з опублікованими працями дисертанта можна зробити висновок про те, що дисертація на тему «Культурна межа як феномен соціальної складності» є завершеним дослідженням, яке містить елементи новизни, має теоретичне і практичне значення. Загалом робота створює ґрунтовну філософську базу для подальшого поглибленого дослідження нових форм культурної організації і теоретичних моделей їх осмислення, а її автор В. В. Мальченко демонструє високий рівень компетентностей кандидата філософських наук. Аналіз змісту дисертації та опублікованих наукових праць автора підтверджує дотримання академічної доброчесності та вимог чинного законодавства у сфері авторського права.

Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 3 наукових публікаціях у фахових українських журналах, 2 іноземних виданнях і апробовані на міжнародній науковій конференції. Висновки й основні положення дисертаційного дослідження виконані здобувачем самостійно. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 до кандидатських дисертацій.

Отже, дисертаційна робота на тему «Культурна межа як феномен соціальної складності» заслуговує на позитивну оцінку, а її автор Мальченко Володимир Вікторович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії».

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету

Марина КОЛІНЬКО

Підпис М. Колінько засвідчую

Начальник відділу кадрів

01.09.2016р. М. Шевченко